Поденко О. Ю.,

*аспірантка кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*

КАЗКА Л. ФІЛАТОВА «ЗОЛУШКА ДО И ПОСЛЕ» ЯК САТИРА НА МОРАЛЬНУ ДЕФОРМАЦІЮ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Анотація. У статті пропонується аналіз казки Л. Філатова «Золушка до и после» з позиції теорії постмодернізму. Доведено, що постмодерний дискурс у тексті митця реалізується у двох площинах: на концептуальному й на структурному рівнях. На структурному рівні цей зв'язок створюється через такі елементи тексту п'єси, як іронізація, пародіювання, травенція, інтертекстуальність на рівні поетики. У площині концептуальності тексту п'єси постмодерне інтонування формується за допомогою таких ознак: універсалізація зображення, карнавалізація, пастиш, інтертекстуальність на рівні сюжету. На основі проблематики п'єси-казки встановлено, що домінантною проблемою твору Л. Філатова є моральна деформація або деградація сучасного суспільства. Його численні пороки митець викриває через звернення до сюжету й героїв західноєвропейської казки, яка відома нам передусім за версією Шарля Перро «Попелюшка», яких Л. Філатов переносить у сучасну дійсність. Герої постають у зовсім іншому ракурсі: добрі стають жорстоким й порочними, тоді як негативні персонажі казки Шарля Перро, зокрема мачуха та її доньки, виглядають менш негативно порівняно з осучасненою Попелюшкою. Л. Філатов порушує в п'єсі досить злободенну проблему, пов'язану із ситуацією, коли люди, що вийшли «із грязі в князі» і займають високі державні пости, не є носіями високих моральних принципів і зразкової поведінки, утілюючи тезу, що сутність людини перевіряється владою. Також у творі розкривається актуальна проблема сьогодення, коли людина миттєвого досягла мети, і відтворена «моральна еволюція» такої людини. Л. Філатов розширює часові межі традиційної казки про Попелюшку, демонструючи, що відбувається з людиною після досягнення мети. Поряд із цим він порушує такі проблеми, як влада грошей, пияцтво, ставлення до батьків, невігластво, моральна деградація, які розкриваються й на прикладі долі та поведінки головної героїні Попелюшки, і на прикладі другорядних персонажів, зокрема її батька й мачухи.

Ключові слова: казка, інтертекстуальність, іронія, моральна деформація, пародія, постмодернізм, п'єса, сатира.

Постановка проблеми. Казка Леоніда Філатова «Золушка до и после» (2003) є останнім твором митця і презентує досить відомий та улюблений усіма сюжет казки Шарля Перро «Попелюшка» в новій інтерпретації. Митець не тільки розширює часові межі вихідного твору, подаючи зміст у двох подієвих періодах – «до» і «після», а й надає всім персонажам оригіналу нового трактування, наближуючи їх до сьогодення та наділяючи вадами, характерними для сучасного суспільства.

Варто зазначити, що п'єса Л. Філатова написана в притаманній митцю літературній манері – як переспів загальновідомого сюжету у формі казки, пародіювання, розгортання подій тексту в невизначений час. Ці ознаки

роблять твір актуальним у всі часи, текст стає «безмежним», з «абсолютною тональністю» (Ж. Дерріда).

Необхідно зауважити, що зазначені вище особливості творчого методу Л. Філатова дають нам можливість розглядати аналізований твір у контексті постмодерністських творів, бо ці особливості є суголосними з такими принципами цього літературного напрямку, як іронічна переоцінка цінностей, інтертекстуальність (як опора на прецедентні тексти та їх переосмислення), карнавалізація (як форма іманентності пародії), універсалізуючий принцип зображення. На рівні поетики для п'єси «Золушка до и после» характерні травестійне зниження класичних образів, іронізація й пародіювання, які є також принципами поетики постмодернізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що твір Л. Філатова є цікавим за змістом, проблематикою й жанровими ознаками, він досі ще не став предметом докладного літературознавчого аналізу. До речі, і сама постать Л. Філатова-письменника, і його творчий доробок на теренах вітчизняного літературознавства ніколи ще не були предметом спеціального наукового дослідження. У російському літературознавчому просторі характеристиці п'єси «Золушка до и после» присвячена тільки одна стаття – «Трансформація сюжету Золушки в п'єсе Л. Філатова «Золушка до и после» К. Измєстєвої, у якій аналізується дія п'єси в аспекті трансформації сюжетної основи казки Шарля Перро «Попелюшка», різних перекладів цієї казки російською мовою та однойменного кіносценарію С. Шварца [1].

Таким чином, можемо зазначити, що актуальність наукової розвідки зумовлена лакунами в дослідженні цього твору Л. Філатова як у вітчизняному, так і в зарубіжному літературознавстві.

Мета статті. У науковій праці ми зосередимося на дослідженні проблематики п'єси «Золушка до и после» та способів її реалізації в контексті постмодерністського дискурсу.

Об'єктом наукової розвідки є особливості змістоформи п'єси Леоніда Філатова, а предметом дослідження – п'єса «Золушка до и после» як сатира на моральний стан людини сьогочасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Жанрова належність. Сам Леонід Філатов у назві п'єси «Золушка до и после» зазначив, що за жанром це є казка за мотивами Шарля Перро. Зауважимо, що автор оперує термінологією без урахування мистецьких течій доби. Безумовно, цей текст можна розглядати за жанром як казку, бо твір ґрунтується на загальновідомому казковому сюжеті про бідну дівчину, яка втрачає черевичок, за яким її знаходить багатий вельможний чоловік, котрий одружується з нею. Цей сюжет можна знайти у фольклорі різних народів світу. Отже, за змістом «Золушка до и после» Л. Філатова є казкою, а за формою написання – драматургічним твором, п'єсою.

На нашу думку, доцільно розглянути жанр аналізованого твору у зв'язку з мистецькими течіями, характерними для російської та світової літератури періоду написання цієї «жорстокої казки за мотивами Шарля Перро». І. Галінська зауважує, що останнє десятиліття ХХ ст. характеризується еволюцією до «високого» постмодернізму, який визначається нонселекцією, інтертекстуальністю, пастишем, маргінальністю [2, с. 50]. У контексті аналізу жанрової природи п'єси Л. Філатова «Золушка до и после» окремо зупинимося на визначенні поняття «пастиш».

Л. Бербенець, проаналізувавши способи реалізації феномена «пастиш» у літературі постмодернізму, визначає його як «один із найскладніших способів компонування постмодерністського художнього тексту, що поєднує в собі такі різні види інтертексту, як аллюзії, цитати, елементи пародії, стилізації, центону тощо, є також особливим типом повідомлення й метажанровою конструкцією» [3, с. 16]. На рівні жанру пастиш є вторинним художнім твором, що імітує суголосну роботу одного або декількох авторів. Це своєрідний текст-ремейк, що є продовженням або іншою сюжетною версією первинного твору [4].

Грунтуючись на вищезазначених дефініціях поняття «пастиш», можемо наголосити, що казка «Золушка до и после» є зразком постмодерного тексту, а саме пастишем, як на рівні жанру, так і на рівні структури тексту. Це вторинний художній твір, у якому використовується сюжет відомої казки про Попелюшку, створюється її продовження в часовій межі після весілля. Сюжетна канва та проблематика вихідного тексту реалізуються в інший спосіб, осучаснюються. На рівні структури й мовленнєвої організації п'єси Л. Філатова в тексті наявні такі форми пастишу, як інтертекстуальні елементи казки Ш. Перро й російського фольклору, які у вторинному тексті набувають іншого змістового навантаження (наприклад, попіл у казці Л. Філатова підкреслює чортівську сутність головної героїні: *Вот Золушка ... Лица не видно даже... / Вся в саже перепачкана, как черт* [5, с. 365]); аллюзії на твори класиків російської літератури, зокрема Ф. Достоєвського (мотив невдячності дітей), мовленнєва стилізація, уживання просторічних виразів у мовленні героїв, які за соціальним станом належать до вищого суспільства та повинні бути зразком у вихованості й поведінці та носіями моральних чеснот (*Держите руку выше. Не на жопе. Рука на жопе – это моветон. (Неожиданно взвизгивает) А ну-ка не борзей!.. Ты че, в натуре?* [5, с. 368]).

Структурно-концептуальні характеристики твору. Характерною особливістю творчості Л. Філатова є загострений інтерес до моральних сторін життя, прагнення до викриття негативних явищ людського буття й людського характеру з певною часткою іронії та сарказму. Це можна пояснити тим, що сатирична домінанта є невід'ємним елементом мистецького мислення ХХ століття, а сучасне мистецтво – це мистецтво сатири та іронії [6]. На нашу думку, в аспекті сатиричного Л. Філатов, з одного боку, орієнтується на відповідні традиції російської літератури (на що вказують дослідження казки «Про Федота-стрельца, удалого молодца»), а з іншого – у його творчості відбиваються ті процеси, що притаманні світовій літературі кінця ХХ століття. Твори митця зазнають впливу постмодерністської естетики, що призводить до посилення ролі іронії, пастишу, гри й інших прийомів постмодернізму. Показовим прикладом у цьому сенсі є п'єса «Золушка до и после».

Сатира в казці Л. Філатова багатокомпонентна: письменник використовує й сатиричні техніки, і сатиричну тональність. Таким чином, сатиричне постає як «принцип організації цілого, що передбачає особливий тип героя, ситуації, поетики» [6]. Необхідно зазначити, що п'єса як форма реалізації авторського задуму діалогізує сатиру Л. Філатова. Діалогізована сатира побудована на принципі самовикриття, бо «герої сатирично відтворюються у свідомості один одного», «не автор тримає перед героями якесь сатиричне дзеркало, а самі герої сатирично віддзеркалюються у свідомості один одного» [6, с. 204]. Наприклад, мачуха з іронією ставиться до того, що Попелюшка стала принцесою: *«Принцесса, блин!.. Подумаешь, Принцесса!.. В деревне, как дерьма, – таких Принцесс!..»* [5, с. 373]. Таке ставлення підкреслено вживанням слова *«Принцесса»*. Лексема *«дерьмо»* підкреслює устами мачухи соціальний перехід Попелюшки «із грязі в князі». Наступною ілюстрацією явища діалогізації сатиричного в п'єсі є характеристика мачухи, яку висловлює королівський шут: *Да тут ума особого не надо!.. / У вас на лбу написано: село!.. / Я жизнь провел в дворцовых коридорах / И с деревенским бытом не знаком. / Но опасуюсь женщин, от которых / а сто шагов воняет чесноком!..* [5, с. 375]. Із цієї репліки зрозуміло, що мачуха за своїм виглядом і поведінкою є «стовідсотковою» сільською «бабою», яка прийшла на бал, у Париж, у *«дворцовые коридоры»*, але «принесла» із собою частку села, *«за сто шагов воняет чесноком»*.

Уважаємо, що при аналізі структурно-концептуальних особливостей п'єси «Золушка до и после» необхідно сфокусуватися на сатиричному модусі твору як принципі організації художнього тексту, що має постмодерністську природу.

Підґрунтям сатиричного модусу п'єси Л. Філатова є карнавалізація казки Ш. Перро «Попелюшка» – як профанація, пародіювання (за М. Бахтіним) і як «вічне повернення» (за Ф. Ніцше) до відомих сюжетів, мотивів. Основними прийомом карнавалізації в п'єсі є бал, палац і Париж як місце дії «карнавалу», де люди «нижчих» верств опиняються в ролі людей вищого суспільства, танець як спосіб руйнування ієрархічних зв'язків, як спосіб переходу в інший стан (у п'єсі «Золушка до и после» перехід від Попелюшки (*Золушки, Лахудры, Дуры, Клухи...*) до *Принцессы*), любовні інтриги як форма карнавально-ярмаркових відносин, образ шута як основного персонажа карнавалу, якому дозволено робити й говорити все, що йому заманеться, але в його слова закладена істина в іронічній формі (*Возможно, я шучу довольно пресно / И не смешно... О том судить не мне... / Зато от Ваших шуточек, Принцесса, / У нас у всех мурашки по спине!.. / Как звали Вас в селе – для нас не тайна, / Но кличку Вам придумали и тут... / И слуги во дворце Вас не случайно / Не Золушкой, а Злобушкой зовут!..* [5, с. 383]). Елемент карнавалізації закладений у кожному герої п'єси, який надягнув на себе маску людини вищого суспільства відповідно до своєї соціальної функції, але перебуває в дисонансі між соціальним становищем і моральною поведінкою.

Сатиричний модус п'єси Л. Філатова на рівні поетики реалізується за допомогою різних прийомів комічного, зокрема пародії, травестії, іронії. Сатира в п'єсі «Золушка до и после» створюється завдяки вживанню цілого комплексу мовностилістичних засобів, що взаємодоповнюють один інший і дають змогу створити завершений образ. Наприклад, мовностилістичними засобами пародіювання як способу створення сатиричного модусу в п'єсі є такі контекстуально-синтаксичні прийоми,

як іронія (доброзичлива насмішка над об'єктом) (*Ах, папочка!... Ты снова в пополаме!... / Небось бочонок выхлестал с утра!..* [5, с. 366]; *Король наш – ох и выдумщик, мерзавец! / Пикантное задание мне дал – / Найти в стране десятка три красавиц / И пригласить их на дворцовый бал!..* [5, с. 368]; *Не знает, гад, куда потратит деньги!.. / Совсем ополоумел, старый пень!.. / На кой ему понадобились девки / Из самых захудалых деревень?..* [5, с. 369]), сарказм (*Три старых платья есть у нас в комод, / Не съеденные молю до конца!..* [5, с. 370]; *А башибабо не сбрасывай с ноги!.. / Искать по башибабо тебя не будут, / Для танцев в сельском клубе береги!* [5, с. 372]; *Умишка – ноль. В культуре – не бельмеса. / И в области манер – сплошной ликбез!.. / Принцесса, блин!.. Подумаешь, Принцесса!.. / В деревне, как дерьма, – таких Принцесс!..* [5, с. 394]), мовна гра (*Не родился еще такой Ван Дамм, / Который на меня взглянул бы дерзко, / Не то, что надавал мне по мордам!* [5, с. 385]; *И слуги во дворце Вас не случайно / Не Золушкой, а Злобушкой зовут!..* [5, с. 397]; *Не стоит обниматься... Ты же пьяный!.. / И в голубином выпачкан говне!.. / Что до меня, – я только что из ванной / И пахну свежим мылом от Гарнье!..* [5, с. 378]), аллюзія (*Образовался времени излишек?.. / Так ты его на труд употреби – / Иль напили поленицу дровишек, / Иль дымоход от сажи отскреби!..* [5, с. 368]; *Вы про Лахудру?.. Но она – служанка!.. / Сегодня у нее – мытье полов, / А также – стирка, дойка, варка, жарка... / Короче, ей сейчас не до балов!.. / К тому ж, у нас не принято в округе, – / Хоть господа со слугами мылы! / Чтoб наши неотесанные слуги / Господ сопровождали на балы!..* [5, с. 387]; *Беритесь за работу поживее, / На бал не опоздала я пока! / Я все вам приготовила, о Фея: / Вот тыква и четыре кабачка!..* (Показывает на горку заранее приготовленных овощей.) *Фея: И что же делать мне со снeдьeю этой?.. Золушка: Взмахнуть волшебной палочкой своей – / И тыква станет доброю каретой, / А кабачки – четверкой лошадей!.. / А вот живая крыса в мышеловке!..* [5, с. 385]). Функціональність прийомів пародіювання полягає у висміюванні героїв п'єси, гіперболізації й викритті негативних рис людини, ефекті впізнаваності, привертанні уваги, зіставленні протилежних понять, критичному баченні моральних недоліків.

Вагоме місце у творенні сатири в п'єсі «Золушка до и после» належить травестії як стилістичному прийому перелицювання (імітації), що активно використовується в пародіях і переспівах [7, с. 1081]. У п'єсі сатиричний деформації піддані ідеї, образи, сюжет твору, його мовні форми. Л. Філатов зосереджується на «зниженні» змістового компонента твору-джерела, що може супроводжуватися й «зниженням» мови твору. Травестія як тип комічної імітації в п'єсі Л. Філатова здійснюється на сюжетно-образному та мовному рівнях. На мовному рівні в цій п'єсі «висока» лексика комбінується з «низькою» (*Мне грустно, что не стало бедолаги... / Причин для грусти много у меня: / Начнутся оформления, бумаги / И прочая мышьяная возня!.. / И где нам взять такую уйму денег?.. / В казне, как Вам известно, ни черта!.. / Потребуются гроб, цветы, священник / И мраморная надпись на плита!.. / И, что совсем уж будет мне непросто, – / Стоять у гроба с траурным лицом, / Признав тем самым этого прохвоста / Своим родным единственным отцом!..* [5, с. 421]). Автор використовує травестію як спосіб постмодерної гри із жанрово-стилістичними стереотипами, з «вічними» образами й чужим словом. Прийом травестії дає змогу Л. Філатову досягти сюжетно-образного перелицювання, при якому образи

з відомого твору перенесені в сучасний побут завдяки згадуванню про елементи сучасності (наприклад, образ Ван Дамма), але залишаються в умовному історичному часі через уживання алегоричних образів – дійових осіб із казки «Попелюшка».

Проблематика тексту. Проблематика п'єси «Золушка до и после» відрізняється багатогранністю й масштабністю, де окреслені проблеми як окремої людини, так і цілого суспільства за принципом від конкретного до загального. Проблематику твору можна розглядати у двох площинах: на рівні простої людини, сучасної Попелюшки-фурії, яка прагне всіма силами досягти влади, і на рівні загальнодержавному, коли значна кількість державних мужів потрапляє «із грязі в князі». У цих аспектах Л. Філатов створює текст, суголосний із висловом Омара Хайяма: «Ты выбрался из грязи в князи, / но быстро князем становясь. / Не позабудь, чтобы не сплзится, / Не вечны князи – вечна грязь». Таким чином, на тлі казкового сюжету митець порушує й проблеми сьогодення, і вічні проблеми як людини, так і суспільства, створюючи сатиру на вічні вади людини та суспільства, які залишаються неподоланими.

Л. Філатов на прикладі головної героїні Попелюшки показує, що можна витягнути дівчину з села, але не село з дівчини, без виховання і знання етикету в суспільстві нікуди. І навіть якщо вона стала Принцесою і їй здається, що так буде вічно, то все одно вона залишиться селючкою за своїм вихованням, і це будуть бачити всі навколишні, добре розуміючи, хто вона насправді, з якого середовища походить, хто її рідня. Л. Філатов відтворює ідею, що щастя є крихким, і якщо людина буде змінюватися тільки зовні, а внутрішньо залишатися на тому ж самому рівні, то щастя від неї вислизне, бо саморозвиток понад усе. І найчастіше людина, яка завдяки випадку вибивається «із грязі в князі», але нічого не робить для того, щоб залишитися в стані «князів», знову повертається в бруд і втрачає все, як і Попелюшка.

Л. Філатов створює жорстку, правдиву історію про те, як «село», сповнене невіглаством, неосвіченістю й непомірним гонором, рушило до двору, у «принцеси». Це стосується не тільки Попелюшки, а й Мачухи та її двох дочок, батька головної героїні. Вони потрапляють в інший світ, із яким не мають нічого спільного ні у вихованні, ні в етикеті, ні в мовленні. Вони створюють дисгармонію, і самі в ній перебувають, що Л. Філатов яскраво відтворює засобами сатири. Фактично автор пише про те, що бачить за вікном, і висловлює думку, що до будь-якої мрії необхідно довго готуватися й іти, так би мовити, «тихенько, по фазі»: *Мир движется тихонечко, по фазе. / Ступеньки перепрыгивать нельзя. / А если кто из грязи сразу в князи – / Плохие получают князья...* [5, с. 435]. Л. Філатов уважає, що необхідно не лише прагнути втілення мрії як такої, а й думати про наступний етап, який вимагає й подальшого розвитку, інакше відбудеться повернення назад.

Висновки. Проаналізувавши п'єсу Л. Філатова «Золушка до и после», можемо стверджувати, що вона є зразком постмодерного тексту на структурному та концептуальному рівнях, який створений у руслі наявних у російській і світовій літературі мистецьких тенденцій. На основі аналізу елементів структури п'єси доведено, що за жанром вона є пастишем. Проблематика тексту також є суголосною постмодерним тенденціям кінця XX – початку XXI ст. На нашу думку, перспективу дослідження становить аналіз постмодерних тенденцій, а саме особливостей стилізації, цитування, пародіювання, прийомів монтажу, способів творення сатиричного модусу в інших творах митця.

Література:

1. Измestьева К.В. Трансформация сюжета Золушки в пьесе Л. Филатова «Золушка до и после». *Сибирский филологический журнал*. 2016. № 2. С. 94–105.
2. Галинская И.Л. Постмодернизм в русской литературе. *Вестник культурологи*. 2001. № 2. С. 47–53.
3. Бербець Л. С. Пастиш і особливості художньої репрезентації в літературі постмодернізму : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06. Київ, 2008. 19 с.
4. Пастиш. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%88>.
5. Филатов Л. Собрание сочинений. Москва : АСТ : Астрель, 2011. 1088 с.
6. Федяева Т.А. Диалог и сатира: на материале русской и австрийской сатиры первой половины XX века : дисс. ... докт. фил. наук : 10.01.08. Москва, 2004. 335 с.
7. Литературная энциклопедия терминов и понятий / под ред. А.Н. Николюкина. Москва : НПК «Интелвак», 2001. 1600 с.

Podenko O. Filatov's fairy tale "Cinderella: Before and After" as a satire on the moral deformation of the modern man

Summary. The article offers an analysis of L. Filatov's fairy tale "Cinderella: Before and After" from the postmodernism theory point of view. It is proved that postmodern discourse in the text of this artist is realized in two aspects: at conceptual and structural levels. At the structural level, the connection with postmodernism is created through such structural elements of the play text as irony, parody, travesty, intertextuality

at poetical level. At the conceptual plane of the play, postmodern intonation is formed by the following features: universalization of the image, carnivalization, pasturage, intertextuality at the plot level. Based on the problems of the play-tale, it is established that the dominant problem of Leonid Filatov's work is the moral deformation or degradation of modern society. The artist demonstrates the many vices of modern society through the heroes of the famous fairy tale "Cinderella", which the author brings to our reality. The characters appear in a completely different perspective: the good ones become cruel and vicious, while the negative characters of Charles Perrault's tale, including his stepmother and her daughters, look less negative in comparison with the "modern" Cinderella. L. Filatov raises in the play a rather urgent problem of modern times, when many people holding high state positions came out of the dirt in the prince, but their moral principles and behavior remained unchanged, proving that the essence of man is checked by the authorities. The work also reveals the problem of a person who has immediately reached the goals, which is also relevant for today. To this end, the artist extends the time limits of the traditional Cinderella fairy tale by demonstrating what happens to a person after reaching their goal. Along with this, L. Filatov raises the problems of the present day as the power of money, drunkenness, attitude towards parents, ignorance, moral degradation as in the example of the main character Cinderella, and minor characters, including the father, stepmother.

Key words: fairy tale, intertextuality, irony, moral deformity, parody, postmodernism, play, satire.